

Κατερίνα Σακελλαροπούλου
Laudatio

16. VI. 2022

I

1. Εξοχτάτη κυρία Πρόεδρε της Δημοκρατίας,

Ο μόλις κατελθών του βήματος πρύτανης του Πανεπιστημίου μας αναφέρθηκε στην απόφαση της Συγκλήτου στη Συνεδρία της 27^{ης} Οκτωβρίου 2021, που απεφάσισε μετά από εισήγηση της Γενικής Συνέλευσης του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, κατόπιν σχετικής προτάσεως του Τομέα Διοικητικής Επιστήμης και Δημοσίου Δικαίου, να σας απονεμίει τον τίτλο της Επιτίμου Διδάκτορος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης. Στο σκεπτικό της απόφασης αυτής σημειώνεται ότι υπήρξατε «ανώτατη δικαστική λειτουργός, με πρωτοποριακές αποφάσεις στους τομείς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας του περιβάλλοντος». Αναφέρεται, επίσης, ότι υπήρξατε η «πρώτη γυναίκα Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και η πρώτη γυναίκα που ανήλθε στο ύπατο αξίωμα της Ελληνικής Πολιτείας». Τούτα είναι επιτεύγματα δίολου ασήμαντα ή απλά, όπως όλοι γνωρίζουν.

2. Κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, εκλεκτοί προσκεκλημένοι,

Κατά μακρά και δόκιμη ακαδημαϊκή παράδοση, εΐθισται στην τελετή αναγόρευσης ως επιτίμου διδάκτορος κάποιας διακεκριμένης προσωπικότητας των γραμμάτων και των τεχνών ή του δημοσίου βίου να γίνεται αναφορά στο έργο και τη συμβολή του τιμωμένου προσώπου. Όπως έγραφε ο Κικέρων πριν από δύο χιλιετίες περίπου το έργο του περί της ‘Ρητορικής’ τέχνης (*De Oratore*, παρ. 141), “in laudationibus ad personarum dignitatem omnia referuntur” ήτοι, ‘στους δημοσίους επαίνους οφείλει να γίνεται αναφορά στην αξία του τιμωμένου προσώπου’.

Στην προκειμένη περίπτωση, στη σημερινή τελετή, η αξία του τιμωμένου προσώπου είναι ήδη γνωστή – κατέχει, άλλωστε, το κορυφαίο πολιτειακό αξίωμα στη Δημοκρατία μας, ενώ πριν από αυτό διατέλεσε η πρώτη γυναίκα Πρόεδρος στην ιστορία του Συμβουλίου της Επικρατείας στη χώρα μας. Προς τι, λοιπόν, η πρόσθετη αναφορά σε πράγματα που είναι ήδη γνωστά; Ίσως, μάλιστα, αναρωτιέται κανείς, γιατί δεν έχει φτάσει ήδη το τέλος της η δική μου αποστολή, ώστε μετά την τελετή της απονομής, κατά τη δέουσα πανεπιστημιακή τάξη, να ακολουθήσει η δική της ομιλία και αντιφώνηση, που

μάλλον θα έχει μεγαλύτερο ενδιαφέρον από τη δική μου προσφώνηση. Μολονότι η απορία αυτή είναι κατανοητή, εκτιμώ ότι δεν οδηγεί αυτόχρονα και σε ματαίωση του δικού μου εγχειρήματος, όπως θα επιχειρήσω να εξηγήσω εν συνεχεία.

II

'No judge is an island'

3. Ως προς το πρώτο και εκτενέστερο σκέλος της σταδιοδρομίας της στον δημόσιο βίο η κυρία Σακελλαροπούλου διατέλεσε επί τεσσαρακονταετία, περίπου, δικαστική λειτουργός στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της χώρας. Αποτελεί κοινό, μάλλον, τόπο ότι το Συμβούλιο της Επικρατείας είναι όχι μόνο ένας από τους σημαντικότερους δημοσίους θεσμούς εν Ελλάδι, πυλώνας του κράτους δικαίου, αλλά και η ευτυχέστερη, πιθανώς, μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε στη χώρα τον 20^ο αιώνα. Η επανασύσταση ή 'επανάδρυση' του θεσμού αυτού, κατά τις σχετικές διατάξεις των άρθρων 82 – 86 του Συντάγματος του 1911, όπως και των άρθρων 102 – 105 του Συντάγματος του 1927, με την στρατηγικής σημασίας πρωτοβουλία της κυβερνήσεως του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1929, αποδείχθηκε στην πορεία του χρόνου εύστοχη και απολύτως επιτυχής.

Κυρίως αυτό που επετεύχθη στα χρόνια που ακολούθησαν ήταν να εμπεδωθεί στην κοινή γνώμη και την κοινωνική συνείδηση, «ακόμα και εις τον τελευταίον πολίτην που κατοικεί εις τα απώτατα του κράτους ότι 'υπάρχουν δικασταί εις τας Αθήνας' που προστατεύουν κάθε πολίτην αδικούμενον από οιονδήποτε διοικητικόν όργανον και από αυτήν την Κυβέρνησιν χωρίς να έχη ανάγκην ο πολίτης να προσφεύγη εις πλάγια μέσα και εις την υποστήριξιν των ισχυρών της ημέρας δια να εύρη το δίκαιόν του». Αυτά ήταν λόγια του Ελευθερίου Βενιζέλου, του σπουδαιότερου Πρωθυπουργού της Χώρας κατά το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, εγκαινιάζοντας τη λειτουργία του Συμβουλίου της Επικρατείας πριν από 93 χρόνια. Μάλιστα, το ίδιο το Δικαστήριο στην πρώτη κιόλας απόφασή του (1/1929) δήλωνε ευθαρσώς ότι στο πεδίο των αρμοδιοτήτων του ενέπιπτε η εξέταση της ενδεχόμενης αντισυνταγματικότητας των νόμων, με συνακόλουθη συνέπεια την μη εφαρμογή εκείνων που κρινόταν ότι αντέκειντο προς το Σύνταγμα. Πράγμα που το δικαστήριο έχει πράξει ουκ ολίγες φορές έκτοτε, αποτελώντας ένα από τα σοβαρότερα 'θεσμικά αντίβαρα' στο πολιτικό μας σύστημα.

Στο δικαστήριο αυτό επέλεξε η κυρία Σακελλαροπούλου να σταδιοδρομήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 και αφού είχε προηγουμένως ολοκληρώσει τις σπουδές της στη Νομική Σχολή του πανεπιστημίου μας. Στην πορεία του χρόνου και μετά από ευδόκιμη υπηρεσία εξελίχθηκε σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας αυτού του ιστορικού δικαστηρίου: αρχικώς ως Εισηγητής (1982), κατόπιν ως Πάρεδρος (1988), εν συνεχεία ως Σύμβουλος Επικρατείας (2000), και τέλος ως Αντιπρόεδρος (2015) και Πρόεδρος (2018). Υπήρξε, μάλιστα, η πρώτη γυναίκα που ανήλθε στο αξίωμα αυτό, του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας από συστάσεως του θεσμού. Συνάμα, κατά τη διάρκεια της θητείας της ως δικαστής, δίδαξε επί δεκαετία ‘Δίκαιο του Περιβάλλοντος’ στην Εθνική Σχολή Δικαστών στη Θεσσαλονίκη, έλαβε μέρος σε αρκετά επιστημονικά συνέδρια και ημερίδες, ενώ συνέγραψε και σειρά επιστημονικών άρθρων και μελετών κυρίως για ζητήματα περιβαλλοντικής πολιτικής, ισότητας των φύλων, προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης και διασφάλισης του κράτους δικαίου. Έχει επίσης διατελέσει πρόεδρος της Ενώσεως Δικαστικών Λειτουργών του Συμβουλίου της Επικρατείας, καθώς και άλλων επιστημονικών σωματείων. Εξάλλου, έχει ήδη γίνει αποδέκτης ενός τιμητικού τόμου υπεροκτακοσίων σελίδων με πάνω από 60 συμβολές διακεκριμένων επιστημόνων, δικαστών και αναλυτών υπό τον γενικό τίτλο ‘Βιώσιμο Κράτος’. Τέλος, αλλ’ όχι έλασσον, πέρυσι τέτοιο καιρό αναγορεύθηκε Επίτιμη Διδάκτωρ της Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ενώ πριν από λίγες μόλις ημέρες αναγορεύθηκε Επίτιμη Διδάκτωρ του Τμήματος Περιβάλλοντος του Ιονίου Πανεπιστημίου.

4. Το Συμβούλιο της Επικρατείας ως γνωστόν και όπως δηλούται και δια της ονομασίας του αποτελεί συλλογικό σώμα: ήτοι, οι αποφάσεις σε αυτό δεν λαμβάνονται από ένα μόνο πρόσωπο, αλλά από πλείονα, ανάλογα με τη φύση της υπό εκδίκαση υποθέσεως και του δικαστικού σχηματισμού ενώπιον του οποίου αυτή άγεται τελικώς. Φυσικά, η συλλογικότητα στη λειτουργία του Συμβουλίου Επικρατείας, που λαμβάνει τις αποφάσεις του μετά από διάσκεψη, εκτενή προβληματισμό και συλλογική κρίση των μελών του, δεν συνιστά αποκλειστικό γνώρισμα αυτού μόνο του θεσμού, αλλά απαντά και σε άλλα όργανα μιας δημοκρατικής πολιτείας: κάτι ανάλογο συμβαίνει και στα λοιπά ανώτατα δικαστήρια (Άρειος Πάγος, Ελεγκτικό Συνέδριο), αλλά και στο νομοθετικό

σώμα, τη Βουλή, όπως και στην Κυβέρνηση. Επίσης, η Σύγκλητος του πανεπιστημίου Αθηνών, όπως και των λοιπών πανεπιστημίων μας, η Ακαδημία Αθηνών, ακόμα και η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, διέπονται από την ίδια συλλογική αρχή.

Μάλιστα, γενικεύοντας κάπως ίσως έλεγε κανείς πως ‘τα σημαντικότερα όργανα σε μια ευνομούμενη πολιτεία οφείλουν να είναι συλλογικά’. Έτσι αποφαινόταν ο Σόλων, ο μεγαλύτερος νομοθέτης της αρχαιότητας, κατά τη σχετική μαρτυρία του Αριστοτέλη στα *Πολιτικά* του – «το δικαστήριο και η βουλή και ο δήμος»· για να προσθέσει ευθύς κατόπιν, «άρχειν δε κατά μόνας ουκ εώσιν» (1281 b 34, 1282 a 35). Φαίνεται, λοιπόν, πως είχε ήδη εγκαταλειφθεί το αρχαϊκό ομηρικό ιδεώδες περί μονοκρατορικής διοικήσεως, σύμφωνα με το οποίο «είς κοίρανος έστω, είς βασιλεύς», όπως τόνιζε ο Οδυσσεύς σε μια σύναξη πολιτών στη δεύτερη ραψωδία της *Ιλιάδος* (B, 204 – 5). Τουτέστιν, ‘δεν είναι καλό πράγμα η πολυαρχία, ας είναι ένας αυτός που τελικά διοικεί και κυβερνά’.

Αντίθετα, ωστόσο, με το αριστοκρατικό ή αρχαϊκό υπόδειγμα, σε μια πιο ανοιχτή και ελεύθερη κοινωνία, όπου ο ‘δήμος κρατεί’, εκφράζεται σαφής προτίμηση για το συλλογικό σύστημα λήψης αποφάσεων· «εν γαρ τω πολλώ ένι τα πάντα», αποφαινόταν ήδη ο Ηρόδοτος στον περίφημο διάλογο των Περσών στο τρίτο βιβλίο των *Ιστοριών* του (*Θάλεια*) για το βέλτιστο πολίτευμα – ‘*rerum stato optimo*’. Ως γνωστόν, η Αθηναϊκή δημοκρατία της κλασικής περιόδου με τους συλλογικούς θεσμούς πολιτικής, αλλά και δικαστικής διαβούλευσης και λειτουργίας στάθηκε ένα παράδειγμα παγκόσμιας ακτινοβολίας ανά τους αιώνες, που προσήλκυσε το ενδιαφέρον και τον θαυμασμό *urbī et orbī*, παρά τη σοβαρή κριτική που υπέστη από φιλόσοφους και διανοητές του ύψους και του βεληνεκούς του Πλάτωνος, του Θουκυδίδη και του Αριστοτέλη.

Το Αθηναϊκό παράδειγμα δεν υπήρξε, ωστόσο, μοναδικό στην αναγνώριση της σημασίας της αρχής της συλλογικότητας για τη λήψη αποφάσεων στην παγκόσμια ιστορία. Έτσι, εντελώς ενδεικτικά, κατά το σχετικό ‘αξίωμα’ που θέσπισε ο πρίγκιπας Σοτόκου στην αρχαία Ιαπωνία, τον 7^ο αιώνα π.Χ., ‘οι αποφάσεις για σημαντικά ζητήματα δεν πρέπει να λαμβάνονται από ένα πρόσωπο μόνο, αλλά να συζητούνται από πολλά’. Όπως υπογραμμίζει σε σχετικές αναλύσεις του ο νομπελίστας φιλόσοφος και οικονομολόγος Amartya Sen, που έχει επίσης τιμηθεί με τον τίτλο του Επιτίμου Διδάκτορος Οικονομικών Επιστημών από το πανεπιστήμιό μας (1999), “decisions on

important matters should not be made by one person alone. They should be discussed by many” (2004: 352, 2015^a: 304). Δεν εκπλήσσει, εξάλλου, ότι τη σημασία και την ισχύ αυτού του αξιώματος περί συλλογικότητας στη λήψη αποφάσεων μείζονος σημασίας υπενθύμισε πριν από λίγα μόλις χρόνια στην ομιλία του στην Πνύκα ο Γάλλος Πρόεδρος Emmanuel Macron: «Ο μεγαλύτερος αριθμός είναι καλύτερος από τον μικρότερο αριθμό για την έκδοση ενός νόμου που γίνεται σεβαστός από όλους» (2018: 11 επ.), σημείωνε τότε εκεί στους πρόποδες της Ακροπόλεως ο προσφάτως επανεκλεγείς στην πατρίδα του Πρόεδρος. Ίσως δεν παρέλκει να αναφερθεί εν παρόδω ότι στον κύριο Macron θα απονεμηθεί προσεχώς ο τίτλος του Επιτίμου Διδάκτορος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, όπως έχει αποφασιστεί από το πανεπιστήμιό μας. [Βρίσκεστε, λοιπόν, ‘in a good company’, αγαπητή κυρία Πρόεδρε.]

5. Η αρχή της συλλογικότητας, που ισχύει και στη λειτουργία του καθ’ ημάς Συμβουλίου της Επικρατείας, σημαίνει μεταξύ άλλων ότι δεν είναι εύκολο, ούτε απλό, αλλ’ ούτε ίσως αναγκαίο να προσπαθήσει να αναζητήσει κανείς και να πιστωθεί εξ ολοκλήρου την πατρότητα ή την μητρότητα ορισμένης απόφασης, ενός σκεπτικού ή μιας σύνθετης επιχειρηματολογίας. Ο δικαστής, όπως και κάθε μέλος ενός συλλογικού οργάνου, μπορεί να διατυπώσει μian εισήγηση, να συμπλεύσει με την πλειοψηφία και να συμβάλει στη διαμόρφωσή της, καθώς και να εκφράσει μια διϊστάμενη άποψη ή και να μειοψηφήσει, πράγμα που δεν στερείται σημασίας, όπως θα αναφερθεί εν συνεχεία. Ακόμα και ο ή η πρόεδρος ενός δικαστηρίου και δεδομένης της αρχής του νομίμου ή φυσικού δικαστή δεν θα πρέπει, κατά την ορθότερη άποψη, να λειτουργεί ως *primus solus* (ή ‘boss’, επί το λαϊκότερον), αλλά ως *primus inter pares*, κατά το ‘υφαντικό’, μάλλον, ή συντονιστικό υπόδειγμα ηγεσίας, που έχει επεξεργαστεί ο Πλάτων στον *Πολιτικό* του.

Σε κάθε περίπτωση η ατομική κρίση είτε συγκλίνουσα είτε διϊστάμενη ενσωματώνεται στη συλλογική, και το δικαστήριο αποφαινεται ομοφώνως ή κατά πλειοψηφία με ενιαία φωνή – *per curiam*. «Είναι παιδιά πολλών ανθρώπων τα λόγια μας», θα ομολογήσει ένας από τους μείζονες ποιητές στη γλώσσα μας, ο Γιώργος Σεφέρης, σ’ ένα από τα τελευταία μάλιστα ποιήματά του (*Επί Σκηνής, Στ’*, στο 2^ο από τα *Τρία Κρυφά Ποιήματα* του 1966).

Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι η συμβολή και η παρουσία των επιμέρους δικαστών ή μελών συλλογικών οργάνων δεν γίνεται γνωστή και αντιληπτή στους συναδέλφους τους κατά τις διασκέψεις, ίσως και σε άλλους, εφόσον προβούν σε σχετικές δημοσιεύσεις. Τουτέστιν, το πνεύμα της συλλογικότητας, ακόμα και της συναδελφικότητας (*'esprit des corps'*) , που μπορεί να διέπει και να εμπνέει τη λειτουργία ενός συλλογικού οργάνου, δεν εξαφανίζεται, ούτε καταργεί την ατομικότητα και τη διακριτή γνώμη, κρίση και συμβολή του κάθε επί μέρους δικαστή ή μέλους του. Απλώς αυτή (η ατομική συμβολή) προϋποθέτει το συλλογικό όργανο ή τον θεσμό, εντός του οποίου, στο πνεύμα και το πλαίσιο του οποίου αναφύεται και εκφράζεται.

Υπό την έννοια αυτή, μπορεί να γίνει κατανοητή και η σχετική ρήση ότι *'no judge is an island'*, κατά παράφραση του γνωστού στίχου του σπουδαίου Άγγλου ποιητή του 17^{ου} αιώνα, που διέθετε και νομική παιδεία, John Donne. Ένας δικαστής στο πλαίσιο μιας έννομης τάξης και της δικαιοδοτικής διαδικασίας, αλλά και εντός ενός συλλογικού οργάνου, που αποφαινεται επί μιας υποθέσεως, δεν είναι φυσικά ένα μοναχικό 'νησί' ριγμένο στο πέλαγος και τον ωκεανό της ανεστιότητας και της απροσδιοριστίας, ίσως και της έλλειψης επαφής με πρόσωπα και πράγματα. Όχι μόνο κανείς δικαστής, αλλά και κανείς άνθρωπος δεν είναι (δεν πρέπει να είναι) ένα απομονωμένο νησί 'πλήρες στην αυτάρκειά του', όπως έγραφε ο Άγγλος ποιητής. Αντιθέτως, προσέθετε στη συνέχεια του ποιήματός του, «κάθε άνθρωπος είναι τμήμα/ της ηπείρου/ ένα κομμάτι της στεριάς». Και 'η ήπειρος και η στεριά', 'κομμάτι' της οποίας αποτελεί ο δικαστής είναι, βέβαια, ο επιφανής θεσμός εντός του οποίου αυτός ή αυτή υπηρετεί, το συνταγματικό και λοιπό νομοθετικό πλαίσιο της πολιτείας, και η μακρά παράδοση της νομολογίας του σώματος, η οποία τυγχάνει περαιτέρω καλλιέργειας, διασάφησης, διατήρησης ή και εύλογης τροποποίησης και μεταβολής.

7. Από την πλειάδα των αποφάσεων και την έκταση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας, που η τιμωμένη σήμερα Πρόεδρος έχει συμμετάσχει και έχει λάβει ενεργά μέρος στην πορεία των ετών, θα σημειώσω και θα σχολιάσω δι' ολίγων ορισμένες που αναφέρονται, κυρίως, στην προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς, στην προάσπιση των δικαιωμάτων των πολιτών και μάλιστα των πιο ευάλωτων εξ αυτών, πράγμα που είναι καθοριστικής σημασίας για την ποιότητα

της δημοκρατίας και την κοινωνική αλληλεγγύη που επικρατεί σε αυτήν, καθώς και εκείνες που εστιάζουν στην αναδυόμενη φύση του ευρωπαϊκού δημοσίου χώρου και τη δικαιοϊκή τάξη που προσήκει σε αυτόν.

Ως γνωστόν, κατά τη διάταξη του άρθρου 24 του Συντάγματος, «η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός». Τούτη υπήρξε μια πρωτοπόρα και άκρως διορατική πρόνοια του συνταγματικού νομοθέτη ήδη από το 1975, εγκαινιάζοντας αυτό που είχε προσφυώς χαρακτηριστεί από τον αείμνηστο καθηγητή και συνιδρυτή του Τομέα μας Γιώργο Παπαδημητρίου ως ‘περιβαλλοντικό σύνταγμα’. Αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι τότε, πριν από 50 περίπου χρόνια, μάλλον υπήρχε άγνοια ή υποτίμηση των περιβαλλοντικών ζητημάτων και των κλιματικών αλλαγών, με την εξαίρεση ίσως του Ευρωπαϊκού Χάρτη για τη Διαχείριση των Υδάτων του 1968, της διάσκεψης της Ρώμης του 1970 περί των ορίων της ανάπτυξης, αλλά και αυτής τη Στοκχόλμης του 1972 για το περιβάλλον και τη ‘βιώσιμη’ Ανάπτυξη. Έκτοτε, βέβαια, και ιδίως κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες, έχουν πολλαπλασιαστεί οι σχετικές δράσεις και πρωτοβουλίες στο διεθνές, το ευρωπαϊκό και το εθνικό πεδίο, αλλά η μετάβαση προς την κλιματική ουδετερότητα ή αειφορία παραμένει ανηφορική και ανολοκλήρωτη, όπως όλοι διαπιστώνουμε οσημέραι.

Ήδη, ωστόσο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 το Συμβούλιο της Επικρατείας επιχείρησε μέσω της νομολογίας του (στο πνεύμα και στο πλαίσιο της λεγόμενης ‘κλιματικής ή περιβαλλοντικής δίκης’), και σε συνδυασμό με τη σχετική νομοθεσία που βαίνει κλιμακούμενη, να καταστήσει σεβαστή και να εφαρμόσει στην πράξη την ως άνω συνταγματική πρόνοια θέτοντας ανάλογα όρια ή ‘πλευρικούς περιορισμούς’ (‘side constraints’, κατά τη νοζικιανή ορολογία) στη λογική της ανάπτυξης και τη σχετική δημόσια πολιτική, όσο και στις διεκδικήσεις ιδιωτών. Πολλώ δε μάλλον που οι τελευταίοι όχι σπάνια μοιάζει να διακατέχονται από το σύνδρομο ‘nimby’ (τουτέστιν, ‘not in my back yard’) και να λειτουργούν ως ‘λαθρεπιβάτες’ (‘free riders’), ως προς τις υποχρεώσεις τους για τα δημόσια αγαθά και τις υπηρεσίες. Αλλά ‘το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον’ δεν συνδέονται τυχαία μεταξύ τους στην ως άνω συνταγματική διάταξη· πρέπει, ως εκ τούτου, να γίνονται αντιληπτά στη λειτουργικότητα και τη διασύνδεσή τους ως ‘αυτοτελώς προστατευόμενα αγαθά’, δεδομένου ότι συνιστούν «το σπουδαιότερο κεφάλαιο της χώρας» και φανερώνουν «τη συνέχεια του

τόπου», όπως έχει επισημάνει σε σχετική μελέτη της η τιμωμένη σήμερα κυρία Πρόεδρος.

Συναφώς, το Συμβούλιο της Επικρατείας, τόσο στο επίπεδο της Ολομέλειας όσο και σε αυτό του περίφημου πέμπτου Τμήματος, στο οποίο υπηρέτησε η ίδια επί 15ετία (2000 – 2015) ως Σύμβουλος Επικρατείας, έχει λάβει κρίσιμες αποφάσεις μείζονος σημασίας, δείχνοντας πως η οικονομική ‘ανάπτυξη’, από τη μια πλευρά, και η ‘βιωσιμότητα’ του περιβάλλοντος και της κοινωνίας, από την άλλη, πρέπει από αντιτιθέμενα και ανταγωνιστικά μεγέθη να μετατραπούν σε συνδυαζόμενα αγαθά και εναρμονισμένες πολιτικές. Τουτέστιν, η ανάπτυξη πρέπει να είναι φιλική και όχι επιβλαβής και ζημιογόνα προς το φυσικό και το πολιτιστικό περιβάλλον. Προκειμένου δε να είναι ‘βιώσιμη’ («στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας», κατά τη σχετική συνταγματική διάταξη του άρθρου 24 παρ. 1), πρέπει να επιτυγχάνει τον συγκερασμό και την εναρμόνιση της προστασίας του περιβάλλοντος «και στις τρεις μορφές του (φυσικό, οικιστικό και πολιτιστικό) με την αναγκαία για κάθε υγιή κοινωνία του δυτικού κόσμου οικονομική ανάπτυξη», όπως έχει επισημάνει η ίδια η τιμωμένη σε σχετική μελέτη της το 2016. Διαφορετικά η όποια ανάπτυξη ή οικονομική μεγέθυνση δεν θα είναι ‘βιώσιμη’, ούτε άξια να βιωθεί. ‘Ανεξέταστος βίος οὐ βιωτός ανθρώπω’, έλεγε ο Σωκράτης στην *Απολογία* του· παραφράζοντας τη ρήση αυτή, θα λέγαμε ότι ο βίος του ανθρώπου και των κοινωνιών δίχως το κατάλληλο και προσήκον για την ποιότητα της ζωής τους φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον μάλλον είναι ‘αβίωτος’. Ο έλλογος άνθρωπος δεν αποζητά απλώς το ‘ζην’, αλλά μάλλον στρέφεται προς και έλκεται από το ‘ευ ζην’, κατά το δυνατόν.

8. Από τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας στη διαμόρφωση της οποίας έχει ενεργά συμπράξει η τιμωμένη σήμερα Πρόεδρος, αναφέρονται, εντελώς ενδεικτικά, ορισμένες αποφάσεις με ξεχωριστή πρακτική όσο και συμβολική σημασία. Σε αυτές συγκαταλέγονται, ασφαλώς, εκείνες που αφορούσαν στην (μερική) εκτροπή του Αχελώου ποταμού, όπου το Συμβούλιο της Επικρατείας με δική της εισήγηση απεφάνθη κατ’ επανάληψιν (2005, 2009, 2014) ότι οφείλει κατά τη συνταγματική μας τάξη να εκτιμάται δεόντως, να σταθμίζεται προσεκτικά και να συνυπολογίζεται στην άσκηση της σχετικής δημόσιας πολιτικής «η περιβαλλοντική βλάβη σε περιοχή» που είναι ευαίσθητη

από περιβαλλοντικής απόψεως και υπάγεται σε καθεστώς ιδιαίτερης προστασίας (η διαχείριση, εν προκειμένω, και η προστασία των υδατικών πόρων). Κρίθηκε ως εκ τούτου από το Συμβούλιο της Επικρατείας ακολουθώντας προηγούμενη σχετική νομολογία του ότι το σχεδιαζόμενο έργο αντίκειται ‘προδήλως’ στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, η οποία υπαγορεύει την αποφυγή πρόκλησης βλάβης στο οικοσύστημα και το φυσικό περιβάλλον. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως «πολιτική επιλογή» ένα έργο, εφόσον αυτό «πλήττει τη βιώσιμη ανάπτυξη» σε ορισμένη περιοχή, όπως έχει η ίδια η τιμωμένη επισημάνει σε σχετική μελέτη της ήδη από το 2006.

Αξίζει συναφώς να σημειωθεί ότι ανάλογη προσέγγιση υιοθέτησε και τήρησε το Συμβούλιο, όπως και η ίδια, σε άλλες σχετικές υποθέσεις και αποφάσεις του δικαστηρίου, όπως, ενδεικτικά, αυτές που αφορούσαν την προστασία του Ασωπού ποταμού από την ανεξέλεγκτη διάθεση αποβλήτων, την παραγωγή ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές, τις εγκαταστάσεις διαχείρισης στερεών αποβλήτων, τα Μεταλλεία της Κασσάνδρας, την προστασία των ευαίσθητων οικοσυστημάτων των νησιών του ελληνικού αρχιπελάγους, όπου σημειώνεται «στενή αλληλεξάρτηση των ανθρωπογενών συστημάτων και του φυσικού περιβάλλοντος», όπως έχει η ίδια επισημάνει σε σχετική μελέτη της το 2018. Ως γνωστόν, την ανάγκη αυτή αναγνωρίζει πλέον ρητά το Σύνταγμα, μετά την αναθεώρηση του 2008, εφόσον ορίζεται στη διάταξη του άρθρου 101 παρ. 4 ότι ο νομοθέτης και η Διοίκηση «υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, μεριμνώντας για την ανάπτυξή τους»: μια ανάπτυξη που οφείλει να είναι ήπια και φιλική προς το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον, τον πλούτο και το αισθητικό κεφάλαιο που αυτά εκφράζουν, ώστε να διατηρηθούν στο χρόνο – ‘νυν και αιέν’, όπως θα έλεγε ο Ελύτης στο *Δοξαστικόν του Άξιον Εστί*.

Εντυπωσιακές υπήρξαν, εξάλλου, και προσήλκυσαν το δημόσιο ενδιαφέρον και οι υποθέσεις, που ήχθησαν ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας σχετικά με τα προσφυγικά κτίρια της Λεωφόρου Αλεξάνδρας (όπου τονίστηκε η ανάγκη διατήρησης της ιστορικής μνήμης) ή τα διατηρητέα κτίρια της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, κατά την ανέγερση του νέου και περικαλλούς Μουσείου της Ακροπόλεως (όπου αναδείχθηκε η ανάγκη ισότιμης μεταχείρισης αρχαίων και νεότερων μνημείων), όσο και άλλες που αναφέρονταν στην προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, ως στοιχείων του φυσικού πλούτου της χώρας. Για αυτά (ήγουν, τα δάση και το οικοσύστημα που

συνθέτουν) το Σύνταγμα στην ως άνω διάταξη του άρθρου 24, αλλά και του άρθρου 117, παράγραφος 3, επιφυλάσσει ένα μάλλον αυστηρό καθεστώς προστασίας αποκλείοντας, κατ' αρχήν, τη μεταβολή της μορφής και του προορισμού τους, πλην εξαιρέσεων που επιβάλλονται από το δημόσιο συμφέρον.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας μπόρεσε έτσι να αποφανθεί σε σχετική απόφαση της Ολομελείας του το 2012 (με εισηγήτρια την τότε Σύμβουλο Επικρατείας και νυν Πρόεδρο της Δημοκρατίας) ότι «το οικιστικό, φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον της Χώρας, από το οποίο εξαρτάται η ποιότητα ζωής και η υγεία των κατοίκων των πόλεων και των οικισμών» αποτελεί «συνταγματικά προβλεπόμενη αξία», κατά τη σχετική συνταγματική εγγύηση και ρήτρα. Αργότερα και επί δικής της προεδρίας του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου η νομολογία αυτή επαναλήφθηκε και εδραιώθηκε. Όπως η ίδια έχει, εξάλλου, επισημάνει σε σχετική μελέτη της το 2016, ιδίως σε μια χώρα όπως η δική μας «με μικρή γεωγραφική έκταση», αλλά με μεγάλο πολιτιστικό και αισθητικό βάθος δεν μπορεί να μη λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι «η φέρουσα ικανότητα των ανθρωπίνων οικοσυστημάτων αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ίδια τους την υπόσταση». Κι αυτή η ικανότητα κλονίζεται σοβαρά από αίτια ανθρωπογενούς προέλευσης, τα οποία οφείλουν να αναχαιτισθούν προτού είναι πολύ αργά, όπως η ίδια τόνισε σε σχετική ομιλία της στα Χανιά το 2019.

Από τα παραπάνω προκύπτει και συνεπάγεται ότι η διαμόρφωση και εφαρμογή της σχετικής δημόσιας πολιτικής για τον χωροταξικό και τον πολεοδομικό σχεδιασμό δεν μπορεί παρά να γίνεται κατά τρόπο μεθοδικό και ορθολογικό, περιβαλλοντικά ευαίσθητο και υπεύθυνο, λαμβάνοντας υπόψη τη φυσιογνωμία, τις ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες της κάθε περιοχής (που δεν είναι ίδιες αλλά ποικίλλουν ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν), χωρίς να κλονίζεται η 'φέρουσα ικανότητα' ή τα όρια αντοχής του οικοσυστήματος για τη διατήρηση της ζωής, της βιοποικιλότητας και τη πολιτιστικής κληρονομιάς σε βάθος χρόνου. Γιατί μόνο έτσι μπορεί να μην απειληθεί η 'βιωσιμότητα' της οικονομίας και της κοινωνίας, αλλά και του κράτους και της πολιτείας, γενικότερα. Τούτο δε είναι στην ουσία του το νόημα του όρου ('βιωσιμότητα') – 'να μην διακυβεύονται οι συνθήκες και οι προοπτικές, όσο και η ικανότητα ως προς το ευ ζην για τις επόμενες γενιές'. Έτσι, κατά την έκθεση της Παγκόσμιας Επιτροπής για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον (γνωστής ως 'Επιτροπής Brundtland') του 1987, ως

‘βιώσιμη’ θεωρείται η ανάπτυξη εκείνη που ναι μεν «ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς, χωρίς [όμως] να διακινδυνεύει τη δυνατότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιούν τις δικές τους ανάγκες».

Ένα έθνος και μια πολιτική κοινωνία δεν είναι στον πυρήνα της, θύμιζε ο Άγγλος φιλόσοφος του 18^{ου} αιώνας Edmund Burke, παρά μια λειτουργική και ‘οργανική’, πολιτισμική διασύνδεση γενεών του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Καθότι, φυσικά, “Time present and time past/ Are both perhaps present in time future/ And time future contained in time past”, όπως έγραφε ο T. S. Eliot στο πρώτο από τα *Τέσσερα Κουαρτέτα* (*Burnt Norton, I*). Δεν παρέλκει να σημειωθεί εν προκειμένω ότι ο ζήτημα της ποιότητας και της βιωσιμότητας του περιβάλλοντος, ενόψει και του ευρύτερου φαινομένου της κλιματικής αλλαγής, αν όχι και κρίσης, αποτελεί αντικείμενο ειδικού συνεδρίου του πανεπιστημίου μας, που διεξάγεται ακριβώς αυτές τις ημέρες και τελεί υπό την αιγίδα της Προέδρου της Δημοκρατίας.

9. Πέραν της περιβαλλοντικής πολιτικής αξιοσημείωτες υπήρξαν οι αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, στις οποίες συνέπραξε η τιμωμένη σήμερα από το πανεπιστήμιό μας κυρία Σακελλαροπούλου, και αναφέρονταν στην προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των πολιτών. Ενδεικτικά σημειώνεται η σχετική απόφαση της Ολομέλειας του ανωτάτου δικαστηρίου στις αρχές της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας (ΣτΕ Ολ. 2281/2001) για την μη αναγραφή του θρησκευματος στις αστυνομικές ταυτότητες των πολιτών, καθότι κρίθηκε ότι η υποχρεωτική αναγραφή προσέκρουε στην αρχή της ελευθερίας της θρησκευτικής συνείδησης, που κατά το άρθρο 13 του Συντάγματος είναι ‘απαραβίαστη’. Αυτή δε η ελευθερία περιλαμβάνει και το δικαίωμα του ατόμου να μην αποκαλύπτει το θρήσκευμα ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.

Συναφώς, σε μεταγενέστερη σχετική απόφαση του ανωτάτου δικαστηρίου, υπό την προεδρία της ίδιας αυτή τη φορά, κρίθηκε (ΣτΕ Ολ. 1759/2019) ως αντισυνταγματική η αναγραφή του θρησκευματος των μαθητών στα απολυτήρια ή στα πιστοποιητικά σπουδών Γυμνασίου και Λυκείου. Διαφορετικά, με την αναζήτηση και καταγραφή του θρησκευτικού φρονήματος των μαθητών σε αυτά τα δημόσια έγγραφα,

θα σημειωνόταν επέμβαση στον απαραβίαστο χώρο της ατομικής τους συνείδησης, κάτι που δεν είναι επιτρεπτό σε μια φιλελεύθερη πολιτική κοινωνία.

Ανάλογης βαρύτητας, ιδίως σε μια δημοκρατική και ανοικτή κοινωνία, είναι η διάθεση που οφείλει να επιδεικνύεται στη δημόσια πολιτική για την προάσπιση των δικαιωμάτων και την ενίσχυση των ικανοτήτων των ασθενέστερων και πιο ευάλωτων εκ των πολιτών, περιλαμβανομένων πολλών γυναικών, ατόμων με αποκλίνουσες προτιμήσεις και εμπειρίες, των φτωχότερων εκ των πολιτών, αλλά των ανηλίκων τέκνων των μεταναστών, των οποίων θα έπρεπε μάλλον να διευκολύνεται ο δεσμός με την ελληνική κοινωνία και η ομαλή ένταξή τους σε αυτήν, όπως υποστήριξε στην μειοψηφούσα άποψή της σε σχετική απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας το 2013 η κυρία Σακελλαροπούλου. Αλλά και σε σχετική διάλεξή της στο Κολέγιο της Ευρώπης πέρυσι τέτοιο καιρό η Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπενθύμισε σε διεθνές κοινό ότι ‘δημοκρατία’ δεν εξαντλείται μόνο στη διενέργεια βουλευτικών εκλογών και στην επιλογή μεταξύ διαφορετικών πολιτικών κομμάτων· η έννοιά της αναφέρεται, επίσης, στα ανθρώπινα δικαιώματα, τη συμμετοχή και την συμπερίληψη όλων των πολιτών, περιλαμβανομένων, φυσικά, των γυναικών, που δεν θα πρέπει να γίνονται θύματα οιασδήποτε μορφής βίας, φυσικής ή ψυχολογικής υφής. “We cannot turn a blind eye on these phenomena”, τόνισε η Πρόεδρος, ενθαρρύνοντας και εμπυχώνοντας τους ή τις ‘silent breakers’.

Ως προς την εναρμόνιση της εγχώριας ή εσωτερικής έννομης τάξης με την αναδυόμενη και εξελισσόμενη ευρωπαϊκή δημόσια σφαίρα, το προέχον είναι ο συνδυασμός του κράτους δικαίου με τη δημοκρατία, ώστε η Ευρωπαϊκή Ένωση να εξελίσσεται ως μια Δημοκρατική Ένωση Δικαίου (κάτι που υπενθυμίστηκε προσφάτως με τις υποθέσεις των ‘illiberal democracies’ της Πολωνίας και της Ουγγαρίας, ίσως και άλλων εγγύτερα σ’ εμάς). Γιατί δημοκρατία και λαϊκή κυριαρχία δίχως κράτος δικαίου είναι χωλή και ατελής, ρέπει προς τον αυταρχισμό και τη λαϊκιστική παραμόρφωση ή παρεκβατική μορφή της. Αντιθέτως σ’ ένα ‘δημοκρατικό κράτος δικαίου’ όλες οι εξουσίες, περιλαμβανομένης της νομοθετικής και της εκτελεστικής, ασκούνται στο μέσα πλαίσιο και τους περιορισμούς που θέτει το ίδιο το δίκαιο – σύμφωνα πάντα «με τις αξίες της δημοκρατίας και των ατομικών δικαιωμάτων και υπό τον έλεγχο ανεξάρτητων και

αμερόληπτων δικαστηρίων», όπως υπενθύμισε η ίδια σε σχετική δημόσια παρέμβασή της το 2019.

Προς το σκοπό αυτό συμβάλλουν, όπως έχει τονίσει κατά καιρούς, η ενεργή κοινωνία των πολιτών, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και των ανεξαρτήτων αρχών, περιλαμβανομένου του τρόπου συγκροτήσεως του σχηματισμού των δικαστηρίων, που θα πρέπει να γίνεται κατά τρόπο αντικειμενικό και ουδέτερο, όπως είχε η ίδια η τιμωμένη υποστηρίξει σε σχετική μειοψηφούσα γνώμη της σε πρακτικό της Ολομελείας του Συμβουλίου της Επικρατείας το 2016. Φυσικά, απολύτως συναφής με τη διασφάλιση, τη διατήρηση και τη 'βιωσιμότητα' της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου σε μια πολιτική κοινωνία είναι ο πλουραλισμός και η πολυφωνία στην ενημέρωση και την πληροφόρηση των πολιτών, ιδίως από μέρους των ραδιοτηλεοπτικών μέσων, κατά τη σχετική δεσμευτική ρήτρα του άρθρου 15 του Συντάγματος.

Κοντολογίς, ο νομικός και ο πολιτικός πολιτισμός αποτελεί συνθήκη και όρος εκ των ων ουκ άνευ για τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου σε κάθε χώρα ξεχωριστά, αλλά και στην Ευρώπη συνολικότερα. Γιατί τα προβλήματα είναι κοινά και οι λύσεις οι απαντήσεις σε αυτά δεν μπορεί παρά να είναι συγκλίνουσες και εναρμονισμένες. Υπό την έννοια αυτή δεν παρέλκει να σημειωθεί ότι και οι εθνικοί δικαστές θα πρέπει να λογίζονται και να συλλογίζονται και ως 'Ευρωπαίοι δικαστές' (όπως έχει επισημάνει σχετικώς ο πρώην Πρόεδρος του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθηγητής Βασίλειος Σκουρής), εφόσον κάποια στιγμή, αργά ή γρήγορα θα κληθούν να εφαρμόσουν και το ενωσιακό δίκαιο σε υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιόν τους.

10. Ο ρόλος και η αποστολή του Συμβουλίου της Επικρατείας, άρα και των δικαστών που το συνθέτουν και το εκφράζουν, ως προς τη διαμόρφωση των ως άνω αρχών και συνθηκών υπήρξε στην πορεία του χρόνου όχι απλά σημαίνων, αλλά συχνάκις καθοριστικός. Πράγμα που απαιτούσε και απαιτεί, μεταξύ άλλων, την από μέρους τους προσεκτική πλοήγηση και πλεύση ανάμεσα στις συμπληγάδες αφενός του 'δικαστικού ακτιβισμού', που διεκδικεί όχι απλά ανεξαρτησία, αλλά υπεροχή και πρωτοκαθεδρία στη διαμόρφωση της δημόσιας πολιτικής (μέσω, λ.χ., της διαπλαστικής ερμηνείας αξιακών όρων ή ποιοτικών και αόριστων εννοιών συνταγματικής τάξεως και υφής) και αφετέρου της υποτέλειας και του συμβιβασμού, της υποτακτικότητας στα κελεύσματα της

εκτελεστικής εξουσίας, κάτι που δεν προσήκει στη δικαστική ευπρέπεια και δεοντολογία, που τυγχάνει συνταγματικής εγγύησης κατά τις διατάξεις των άρθρων 87 επόμενα.

Η δικαστική ευπρέπεια και δεοντολογία, το ήθος των δικαστών σημαίνει και υπαγορεύει την απροκαταληψία στη διερεύνηση των προβλημάτων, την αποφυγή ερμηνευτικών προϋποθέσεων που συσκοτίζουν την ελευθερία της σκέψης και την προσδένουν σε «ανεξέταστες νοητικές έξεις», όπως είχε επισημάνει σε σχετική μελέτη της η κορυφαία Αμερικανίδα δικαστής Ruth Bader Ginsburg· σημαίνει, επίσης, ενεργητική ακρόαση και κατανόηση των προβαλλόμενων ζητημάτων, εξέταση της θεμελίωσης των ισχυρισμών και των αιτημάτων, ευθυκρισία και ασίγαστη αναζήτηση της πιο δίκαιης και εύλογης κρίσης. Όπως το έχει θέσει η ίδια η τιμωμένη σήμερα κυρία Σακελλαροπούλου, στην αντιφώνησή της κατά την τελετή αναγορεύσεώς της σε Επίτιμη Διδάκτορα της Νομικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, «στις αποσκευές του φρόνιμου δικαστή συνυπάρχουν ο ιδεαλισμός με τον πραγματισμό, η αποστασιοποίηση και η ενσυναίσθηση. Η νομολογία τοποθετείται στη συγκυρία, αλλά και την υπερβαίνει. Ο χρόνος της δεν είναι ποτέ αυστηρά ενεστώς, καθώς περικλείει τη σχέση με το παρελθόν, τις προηγούμενες κρίσεις της, όπως και τους δρόμους που ανοίγει για το μέλλον. Ο δικαστικός εαυτός είναι μια ενότητα μεθόδου και νομικής αντίληψης, ένας πυρήνας ερμηνείας του δικαίου που, παρά τις νομολογιακές μεταβολές και τις αποκλίσεις, τις πλειοψηφίες και τις μειοψηφίες, παραμένει ισχυρός και συνεκτικός, για όποιον τουλάχιστον επιχειρεί να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων που απαιτεί η απονομή της δικαιοσύνης. Στην προσωπική μου διαδρομή αυτό προσπάθησα να κάνω πράξη, σε όλες τις πτυχές και τις εκφάνσεις της.»

Αν η στάση αυτή υπαγορεύει ενίοτε και την αναγκαιότητα της μειοψηφίας και της απόκλισης από την κρατούσα άποψη, της διατύπωσης μιας διϊστάμενης γνώμης, τούτο δεν είναι οπωσδήποτε κακό· ίσως εκφράζει και μίαν έκκληση προς την εναλλακτική σκέψη, που ίσως κάποτε επικρατήσει, το ‘ενδέχεται άλλως πως έχουν των πραγμάτων’ της αριστοτελικής θεωρίας. Αν σκεφθούμε την ισότητα των φύλων και την αποφυγή των φυλετικών διακρίσεων, θα διαπιστώσουμε ότι αρχικά, κάποτε λίγοι, ελάχιστοι πίστευαν στις ιδέες αυτές· σήμερα όλοι ή έστω οι πιο πολλοί τις δέχονται και δεν τις αμφισβητούν. Κοντολογίς, η εναλλακτική ή μειοψηφούσα άποψη και εκδοχή σε

μια συγκυρία μπορεί να καταστεί η κρατούσα σε μίαν άλλην εποχή που οι αντιλήψεις έχουν μεταβληθεί και οι συνθήκες έχουν ωριμάσει.

11. Είναι γνωστό και αποτελεί κοινό τόπο ότι η κριτική ματιά και η ανανεωτική σκέψη είναι κάτι το σχεδόν φυσικό και αναμενόμενο στην επιστήμη και τη θεωρία, στη φιλοσοφική διερώτηση και τον απορητικό στοχασμό. Δεν απουσιάζει, όμως, και από τη ‘δικαιοκρισία’, ήτοι την απονομή του δικαίου από τα αρμόδια όργανα της πολιτείας. Η ‘δικαιοκρισία’ νοουμένη ως ‘δικαιοφροσύνη’ (‘judiciousness’) ουδόλως σχετίζεται με την ύβρη της παντογνωσίας, ούτε με την αλαζονεία της εξουσίας, του αλάθητου και της αφ’ υψηλού θεώρησης των πραγμάτων. Αντιθέτως, εμφορείται μάλλον από ένα πνεύμα σεμνότητας και μετριοπάθειας, μια διάθεση σεβασμού προς τους ανθρώπους, ακόμα και αν διαφωνεί κανείς με τις απόψεις και τις ιδέες τους.

Ένας καλός δικαστής, έγραφε προ 50 περίπου ετών ο κορυφαίος πολιτικός και νομικός φιλόσοφος στην εποχή μας, ο John Rawls, στη μνημειώδη *Θεωρία της Δικαιοσύνης* (παρ. 61), «επιθυμεί διακαώς να απονεμίει δικαιοσύνη και να κρίνει τις υποθέσεις ακριβοδίκαια και σύμφωνα με τις επιταγές του δικαίου. Διαθέτει τις δικανικές αρετές που απαιτεί η θέση του: είναι αμερόληπτος, ικανός να εκτιμήσει ακριβοδίκαια, δεν έχει προκαταλήψεις ούτε κινείται από προσωπικά ελατήρια. Οι ιδιότητες αυτές δεν επαρκούν, αλλά γενικά είναι αναγκαίες».

Είναι όντως αναγκαίες, όπως πολύ καλά γνωρίζουν πολλοί εκ των παρισταμένων, πρωτίστως δε η τιμωμένη σήμερα από το πανεπιστήμιό μας κυρία Πρόεδρος της Δημοκρατίας και πρώην Πρόεδρος του Συμβουλίου της Επικρατείας. Κάτι τέτοιο πρέπει μάλλον να γνώριζαν και να συμμερίζονταν εξίσου οι πατέρες της διασημότερης, ίσως, μειοψηφίας στη νεώτερη πολιτική και δικαστική μας ιστορία: οι Αναστάσιος Πολυζωΐδης και Γεώργιος Τερτσέτης στη δίκη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη το 1834 επί Αντιβασιλείας, οπότε και του επιβλήθηκε κατά πλειοψηφία η θανατική ποινή, δίχως ευτυχώς να εκτελεστεί. Ο Τερτσέτης σύρθηκε, κατόπιν, σε δίκη για την στάση του αυτή, αλλά στην απολογία του, υπεραμυνόμενος για την αμεροληψία και την ακεραιότητά του, αναφέρθηκε στην περίφημη ρήση από τα *Ηθικά* του Πλουτάρχου, λέγοντας μεταξύ άλλων τα εξής: «Δεν είμαι από τη Σπάρτη, δεν είμαι από την Αθήνα, πατρίδα μου έχω όλη την Ελλάδα». Εννοούσε, προφανώς, ότι δεν ανήκε στη μία παράταξη, ούτε στην

άλλη, αποζητούσε το εθνικά ορθό και αληθές, όπως τον συμβούλευε και ο φίλος και μέντοράς του, ο μείζων νεοέλληνας ποιητής, ο Διονύσιος Σολωμός.

Κυρίες και κύριοι, εκλεκτοί προσκεκλημένοι, μια ανάλογη στάση και νοοτροπία ενστερνίζεται και η τιμωμένη σήμερα από το Τμήμα και το Πανεπιστήμιό μας κυρία Κατερίνα Σακελλαροπούλου. Δεν εκπλήσσει, λοιπόν, ούτε είναι δυσεξήγητη η ανάρρησή της στα ύπατα αξιώματα της Δικαιοσύνης και της Πολιτείας.

III

Pouvoir moderateur

12. Πράγματι, η κυρία Σακελλαροπούλου, μετά από μακρά και ευδόκιμη πορεία ως ανωτάτη δικαστική λειτουργός στο Συμβούλιο Επικρατείας, προήχθη στη θέση Αντιπροέδρου του δικαστηρίου το 2015 και σε αυτή του Προέδρου το 2018 επί κυβερνήσεως και πρωθυπουργίας του κυρίου Αλέξη Τσίπρα. Εν συνεχεία, μετά την πολιτική αλλαγή που επήλθε στη χώρα στις βουλευτικές εκλογές του 2019 και τη λήξη της θητείας του τέως Προέδρου της Δημοκρατίας καθηγητή κυρίου Προκόπη Παυλόπουλου, η παρούσα κυβέρνηση υπό την πρωθυπουργία του κυρίου Κυριάκου Μητσοτάκη πρότεινε στη Βουλή τον Ιανουάριο 2020 την έως τότε Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας για το ύπατο αξίωμα της Ελληνικής Πολιτείας. Η επιλογή αυτή έγινε σχεδόν καθολικά αποδεκτή από την εθνική αντιπροσωπεία και έκτοτε μετά την πανηγυρική εκλογή της η Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκεί κατά τρόπο ανεπίληπτα καθήκοντα και τις αρμοδιότητές της.

Παρέλκει, εν προκειμένω, η εκτενέστερη αναφορά και η κριτική αποτίμηση των μεταβολών που έχουν επέλθει στη συνταγματική κατάσταση του προεδρικού θεσμού στην Γ' Ελληνική Δημοκρατία. Αρκεί να σημειωθεί εν παρόδω ότι κατά την πρώτη φάση οργάνωσης του πολιτεύματος με το Σύνταγμα του 1975, εκείνη την πιο κρίσιμη χρονιά της μεταπολίτευσης, προβλέφθηκε μια δέσμη ουσιαστικών ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας, ενώ απαιτείτο και αυξημένη πλειοψηφία εκλογής του από την εθνική αντιπροσωπεία. Εν συνεχεία με την αναθεώρηση του 1986 αφαιρέθηκε το σύνολο σχεδόν των προεδρικών 'υπερεξουσιών', όπως είχαν αποκληθεί, χωρίς να αλλοιωθεί η διαδικασία της εκλογής του ανωτάτου άρχοντος. Τέλος, με την πρόσφατη αναθεώρηση του 2019 έχει τροποποιηθεί και η διαδικασία εκλογής αποσοβουμένης

πλέον της προοπτικής διαλύσεως της Βουλής και προκηρύξεως εκλογών, εάν δεν επιτευχθεί η αυξημένη πλειοψηφία με την οποία εκκινεί η σχετική διαδικασία, κατά τις προβλέψεις του άρθρου 32 του Συντάγματος.

Εντούτοις, παρά τις μεταβολές αυτές, ουδόλως έχει επηρεαστεί το κύρος και η ακτινοβολία του ύπατου πολιτειακού θεσμού στη δημοκρατία μας, την εντελέστερη από ιδρύσεως του νεοελληνικού κράτους. Παραδόξως δε και κατά μια διαλεκτική αντινομία (για 'πανουργία του λόγου της ιστορίας', ίσως λέγαμε εγγελανιστί), η μάλλον δραστική περιστολή των περισσότερων αποφασιστικών πολιτικών εξουσιών και αρμοδιοτήτων του προεδρικού θεσμού έχει συντείνει στην ενίσχυση και διεύρυνση του συμβολικού, εθνικού και πολιτιστικού ρόλου και των ανάλογης φύσεως καθηκόντων του. Ίσως έτσι, μάλιστα, εναρμονίζεται καλύτερα ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας, που κατά τη διάταξη του άρθρου 30 παρ. 1 του Συντάγματος ορίζεται ως 'ρυθμιστής του Πολιτεύματος', με το πνεύμα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που αποτέλεσε και το ιδεώδες προς το οποίο προσανατολίστηκε η εθνική πολιτική συνείδηση ήδη κατά τους επαναστατικούς χρόνους της εθνικής απελευθέρωσης με τα Συντάγματα εκείνης της περιόδου (ιδίως τα δυο πρώτα εξ αυτών).

Μπορεί να μη διαθέτει πλέον ο προεδρικός θεσμός τη δυνατότητα να παύσει την Κυβέρνηση ή να διαλύσει τη Βουλή, όπως προβλεπόταν σε αντίστοιχες διατάξεις του Συντάγματος του 1975, εξακολουθεί όμως να ασκεί ρυθμιστικού χαρακτήρα αρμοδιότητες, όπως, λ.χ., η δυνατότητα αναπομπής νόμων, κατά το άρθρο 42 του Συντάγματος, η σύμπραξη στην έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, κατά το άρθρο 44 του Συντάγματος, «σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης», που κάθε άλλο παρά σπανίζουν στην εποχή μας. Στην κατηγορία των εναπομενουσών ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων του προεδρικού θεσμού επίσης συγκαταλέγονται η έκδοση 'κανονιστικών διαταγμάτων', κατά τη διάταξη του άρθρου 43 παρ. 2 του Συντάγματος, όπως και η σύμπραξή του στον σχηματισμό είτε της 'οικουμενικής' κυβέρνησης είτε της 'υπηρεσιακής' για τη διενέργεια εκλογών, κατά τη διάταξη του άρθρου 37 παρ. 3 του Συντάγματος.

Πέραν όμως αυτών ή παράλληλα με αυτές τις τυπικές αρμοδιότητες και τις άλλες ιδιότητες που του αναγνωρίζει το Σύνταγμα (όπως, λ.χ., αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων, επικεφαλής της δημόσιας υπαλληλίας, κ.λπ.), ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να

προβάλλει και να καλλιεργεί την εθνική ενότητα και συνοχή, το ήπιο πολιτικό κλίμα, τον σεβασμό και την ανοχή της αντίθετης άποψης· με μια λέξη, τον ‘πολιτικό πολιτισμό’ δίχως τον οποίο η πολιτική εκφυλίζεται σε μια διαδικασία επιβολής και επίδειξης ισχύος, πράγμα επικίνδυνο για τη δημοκρατία. Φυσικά, ο ‘πολιτικός πολιτισμός’ στο επίπεδο αυτό συναρτάται με τα πρόσωπα, τις προσωπικότητες που ανέρχονται στο ύπατο πολιτειακό αξίωμα και ασκούν τις σχετικές αρμοδιότητες και τα καθήκοντα ενσαρκώνοντας τον ρόλο του πρώτου πολίτη στη δημοκρατία μας.

Le style est l' homme, même

13. Κατά τη διάρκεια της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία σε λίγο καιρό συμπληρώνει την πρώτη πεντηκονταετία του βίου της, έχουν ανέλθει στο προεδρικό αξίωμα, τον κύριο ρυθμιστικό θεσμό του πολιτεύματος, επτά ξεχωριστές προσωπικότητες του δημοσίου βίου. Διευκρινίζεται ότι στον κατάλογο αυτό δεν περιλαμβάνονται οι προσωρινοί ή μεταβατικοί Πρόεδροι Μιχαήλ Στασινόπουλος και Ιωάννης Αλευράς. Με τη θέσπιση του Συντάγματος του 1975 τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς, πρώτος Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξελέγη από τη Βουλή ο Κωνσταντίνος Τσάτσος, διακεκριμένος καθηγητής της Φιλοσοφίας του Δικαίου, Ακαδημαϊκός, πρώην υπουργός, άνθρωπος των γραμμάτων και των τεχνών. Πράγματι, αυτός υπήρξε ο κατ’ εξοχήν ‘διανοητής και στοχαστής’ Πρόεδρος, που ανέδειξε τη φιλοσοφική και πνευματική διάσταση του θεσμού και της πολιτείας, γενικότερα.

Με τη λήξη της θητείας του το 1980 τον Τσάτσο διαδέχθηκε στον προεδρικό θεσμό ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, δεσπόζουσα πολιτική και ηγετική φυσιογνωμία, ένας από τους μείζονες πολιτικούς αρχηγούς στην ιστορία του τόπου από την εθνική απελευθέρωση και μετά. Μολονότι ο Καραμανλής υπήρξε ο κατ’ εξοχήν ‘πολιτικός’ Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ακριβώς η πελώρια πολιτική του εμπειρία και διορατικότητα του επέτρεψε να συνεργαστεί σχεδόν αρμονικά με τον άλλον μείζονα πολιτικό ηγέτη της μεταπολίτευσης, τον Ανδρέα Παπανδρέου, που είχε αναδειχθεί Πρωθυπουργός επικεφαλής του ΠΑΣΟΚ από τον Οκτώβριο 1981 και μετά.

Παρά ταύτα, η ένταση στις μεταξύ τους σχέσεις δεν αποφεύχθηκε, ιδίως όταν δεν ανανεώθηκε η θητεία του Καραμανλή στην προεδρία το 1985, καθότι η κυβερνητική πλειοψηφία επέλεξε τότε ως διάδοχό του τον Αρεοπαγίτη Χρήστο Σαρτζετάκη, τον

ιστορικό ανακριτή της υποθέσεως Λαμπράκη, αυτού του μείζονος πολιτικού εγκλήματος στη χώρα κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1960. Ο Σαρτζετάκης, που ολοκλήρωσε τη θητεία του το 1990 για να επανέλθει στο προεδρικό αξίωμα ο Καραμανλής, υπήρξε ένας προεχόντως ‘δικαστής’ Πρόεδρος, ασκώντας τα καθήκοντά του με αυστηρότητα, αποστασιοποίηση και τυπικότητα, αλλά και περίσκεψη, κάτι φάνηκε πολύτιμο κατά την παρατεταμένα μεταβατική περίοδο των αλλεπάλληλων εκλογικών αναμετρήσεων το διάστημα μεταξύ Ιουνίου 1989 και Απριλίου 1990.

Εν συνεχεία, η δεύτερη, μη διαδοχική προεδρική θητεία του Καραμανλή ολοκληρώθηκε με την τελευταία πρωθυπουργία του Ανδρέα Παπανδρέου, ο οποίος επέλεξε την άνοιξη του 1995 για το προεδρικό αξίωμα τον πρώην υπουργό και επιφανή πολιτικό Κωστή Στεφανόπουλο. Εγκαινιάστηκε τότε ένα ‘χιαστί’ τρόπον τινά σχήμα αναδείξεως του αρχηγού του Κράτους: ήτοι, η προέλευσή του από την αντίπαλη παράταξη εκείνης που ασκεί την κυβερνητική εξουσία. Όντως αυτό συνέβη με την επιλογή του Στεφανόπουλου, αλλά εκείνος υπήρξε ο κατ’ εξοχήν ‘υπερκομματικός’, απολύτως ουδέτερος και αυστηρά ‘εθνικός’ Πρόεδρος, αναδεικνύοντας και υπογραμμίζοντας την ανάλογη διάσταση και χροιά του ρόλου του προεδρικού θεσμού.

Τον Στεφανόπουλο διαδέχθηκε μετά τη δεύτερη διαδοχική και άκρως επιτυχή θητεία του στο προεδρικό αξίωμα το 2005 ο Κάρολος Παπούλιας, που επελέγη επίσης κατά το ‘χιαστί’ σχήμα. Έτσι, μολονότι είχε διατελέσει επιφανής υπουργός των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ και στενός συνεργάτης του Ανδρέα Παπανδρέου, τούτο ουδόλως εμπόδισε την κυβέρνηση του Κώστα Καραμανλή να τον επιλέξει για το προεδρικό αξίωμα. Ο Παπούλιας υπήρξε ο κατ’ εξοχήν ‘διπλωμάτης’ Πρόεδρος, αξιοποιώντας και τη μακρά εμπειρία του στο υπουργείο Εξωτερικών, όσο και την αντίστοιχη πανεπιστημιακή προπαιδεία του. Η θητεία του ανανεώθηκε το 2010 από τη νέα κυβέρνηση υπό τον Γιώργο Παπανδρέου, για να ολοκληρωθεί τον Ιανουάριο 2015, ενώ είχε εν τω μεταξύ αναδειχθεί νέα κυβερνητική πλειοψηφία στη Βουλή.

Όμως και η νέα κυβέρνηση του Αλέξη Τσίπρα ακολούθησε την ‘πεπατημένη’ της κατά ‘χιαστί’ προέλευσης του αρχηγού του Κράτους, και πρότεινε για το προεδρικό αξίωμα τον καθηγητή και επί σειράν ετών πρώην υπουργό Εσωτερικών Προκόπη Παυλόπουλο. Ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας υπήρξε ένας κατ’ εξοχήν ‘δημόσιος λειτουργός’ Πρόεδρος με ακαταπόνητη διάθεση προσφοράς, παροχής γνώσεων και

αρωγής σε διάφορους τομείς της δημόσιας πολιτικής, δεδομένης της μακράς εμπειρίας του, όσο και της υψηλής τεχνογνωσίας του. Ανέδειξε το ρόλο του Προέδρου της Δημοκρατίας ως ‘πρώτου υπηρέτη’ του Κράτους καλύπτοντας κατά τρόπο διακριτικό κενά και αδυναμίες, που ίσως δεν γίνονταν από πρώτη ματιά αντιληπτές.

14. Με την ολοκλήρωση της προεδρικής θητείας του καθηγητή Προκόπη Παυλόπουλου, η νέα κυβέρνηση, που είχε προκύψει από τις εκλογές του 2019, υπό την ηγεσία του Κυριάκου Μητσοτάκη προέβη σε μια εντυπωσιακή και απρόσμενη πρωτοβουλία, προτείνοντας για το προεδρικό αξίωμα την Πρόεδρο του Συμβουλίου Επικρατείας, πρώτη γυναίκα στην ιστορία του θεσμού, έχοντας, μάλιστα, επιλεγεί από την προηγούμενη κυβέρνηση. Η πρόταση αυτή έγινε περίπου ομοφώνως αποδεκτή από τη Βουλή, και ήδη η έβδομη Πρόεδρος της Δημοκρατίας διανύει το τρίτο έτος της θητείας της έχοντας κερδίσει την εκτίμηση, την αναγνώριση και την αγάπη από ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας.

Ποιο καινούργιο, άραγε, στοιχείο προσκομίζει στον προεδρικό θεσμό η τιμωμένη σήμερα από το Πανεπιστήμιό μας με τον τίτλο της Επιτίμου Διδάκτορος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Κατερίνα Σακελλαροπούλου; Μια και η θητεία της δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, ίσως είναι νωρίς να επιχειρήσει κανείς να προβεί σε μια συνολική αποτίμηση και καταγραφή. *In media res*, λοιπόν. Παρά ταύτα, έχουν ήδη γίνει αντιληπτά ορισμένα ξεχωριστά γνωρίσματα, που διακρίνουν τη δική της συμβολή στο ύψος και την φυσιογνωμία του προεδρικού θεσμού, εμμέσως δε πλην σαφώς και στην πολιτική κουλτούρα, τον πολιτικό πολιτισμό στην πατρίδα μας σήμερα. «Ασκεί τα καθήκοντά της», έχει παρατηρήσει ο πρώην Πρόεδρος του Συμβουλίου τη Επικρατείας, Κώστας Μενουδάκος, «με θεσμική συνέπεια, σοβαρότητα και γνώση», αλλά και «με απλότητα, ευαισθησία και ευπρέπεια στα μεγάλα ή στα μικρότερα προβλήματα της κοινωνίας και της καθημερινότητας των ανθρώπων».

Συναφούς χαρακτήρα είναι η επισήμανση στην οποία έχει προβεί ο ομότιμος καθηγητής του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αντώνης Μανιτάκης: η Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει ήδη καταφέρει να προσδώσει στο ύπατο πολιτειακό αξίωμα μια κοινωνική και ανθρώπινη διάσταση, που δεν ήταν πριν τόσο εμφανής. «Φέρνει», παρατηρεί ο έγκριτος συνταγματολόγος, «το ανώτατο αξίωμα κοντά στην κοινωνία,

στους απλούς ανθρώπους», συμφιλιώνοντας τις αντιθέσεις, χωρίς να καταργεί τις διαφορές, ιδίως αυτές που είναι αποτέλεσμα της ελευθερίας και της δυνατότητας αυτοκαθορισμού των πολιτών. Συνάμα, στρέφει την προσοχή, καλώντας εμμέσως κι εμάς να κάνουμε κάτι, προς την πιο ευάλωτη πλευρά, που δεν θα πρέπει να αγνοηθεί, αλλά να τύχει και αυτή της προσοχής και της αρωγής μας, διαφορετικά θα πάσχει η κοινωνική συνοχή και θα ελαττώνεται η αλληλεγγύη. Γιατί ‘ο λαός’ και ‘η κοινωνία’ μπορεί να είναι λέξεις και όροι ενικού αριθμού, όμως το νόημά τους έχει πάντα πληθυντική σημασία.

Όλα αυτά τα έχει ως τώρα όχι μόνο αποδεχθεί, αλλά επιδειξεί σταθερά και με συνέπεια η τιμωμένη σήμερα Πρόεδρος. Όπως, εξάλλου, η ίδια ομολόγησε μόλις προ ολίγου καιρού (στις απαρχές του προηγούμενου μήνα) σε συνέντευξή της στη δημόσια τηλεόραση από ένα ακριτικό νησί του τόπου μας, «αυτό που εγώ θέλησα να δώσω στον θεσμό του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι το άνοιγμα στην κοινωνία. Η επαφή με τους απλούς ανθρώπους, με τις ευάλωτες ομάδες, με αυτούς που έχουν ανάγκη». Συναφούς χαρακτήρα ήταν και η δημόσια παραδοχή της, κατά την τελετή αναγορεύσεώς της σε Επίτιμη Διδάκτορα της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 2021: «Αυτός ο συντονισμός με το κοινωνικό είναι η βασική προτεραιότητα της Προεδρίας μου». Τι χρειαζόμαστε άλλων μαρτύρων;

15. Εξοχότατη κυρία Πρόεδρε της Δημοκρατίας,

Για όλους αυτούς τους λόγους και λαμβάνοντας υπόψιν ιδίως τη συμβολή σας στην καλλιέργεια του νομικού και πολιτικού πολιτισμού στην πατρίδα μας, το Πανεπιστήμιό μας αποφάσισε να σας απονεμίσει τον τίτλο της Επιτίμου Διδάκτορος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης.

Σας συγχαίρουμε, λοιπόν, και σας καλωσορίζουμε στην πανεπιστημιακή μας κοινότητα. Σε αυτήν περιλαμβάνονται, φυσικά, οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και οι ερευνητές, αλλά και οι φοιτήτριες και οι φοιτητές μας, που προσβλέπουν προς Υμάς, κυρία Πρόεδρε, όχι μόνο ως ένα σύμβολο κρατικής ισχύος, συνέχειας και συνοχής, αλλά και ως ένα φωτεινό και ζωντανό παράδειγμα ‘λογικής φωνής’ στην πατρίδα μας: ως έναν ‘οδοδείκτη’ πορείας στους δύσκολους καιρούς που ζούμε, όπως θα έλεγε μια από τις

ηρωίδες της προσωπικής σας βιογραφίας – η Αμερικανίδα δικαστής Ruth Bader Ginsburg.

Κυρίες και κύριοι, αν μακρηγόρησα, παρακαλώ συγχωρέστε με. Είναι ίσως γιατί επηρεάστηκα από ένα ποίημα του Ανδρέα Κάλβου, την πρώτη στροφή από την έβδομη Ωδή του, *Εις Πάργαν*. Εκεί λέει ο ποιητής:

«Σοβαρόν, υψηλόν
δόσε τόνον ὦ Λύρα·
λάβε αστραπήν, και ήθος
λάβε νοός, υμνούμεν
ένδοξον έργον».

Ευχαριστώ για την προσοχή σας,

Αντ. Μ.